

КАЗАНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБАЙ

«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI, MADANIYATI»

MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY KONFERENSIYA

TOSHKENT - 2025

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY
INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI,
MADANIYATI»**

**MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**

TOSHKENT - 2025

Mazkur ilmiy maqolalar to'plamida «Turkiy xalqlarning ma'naviy integratsiyasi: tili, adabiyoti, madaniyati» II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Maqolalarda turkiy tillarning rivoji va o'zaro o'xshashliklarini, umumiy adabiy merosimizni ilmiy asosda chuqur o'rganish; madaniy aloqalarni zamonaviy texnologiyalar orqali kengaytirish; tarjima va adabiy almashinuv orqali xalqaro miqyosda muloqotni kuchaytirish; raqamli platformalar orqali integratsiyani amalga oshirishga oid fikrlar yoritib berilgan. To'plamdan dunyo bo'yicha taniqli turkiyshunos olimlar, metodistlar, o'qituvchilar hamda ToshDO'TAU iqtidorli talabalarining maqolalari ham o'rin olgan.

To'plam til va adabiyot ta'limi bilan shug'ullanuvchi professor-o'qituvchilar, shu sohaning tadqiqotchilari, magistrant va talabalarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

G.Asilova – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor.*

G.Norimova – *filologiya fanlari nomzodi, dotsent.*

Tahrir hay'ati:

S.Muhamedova, S.Qambarova, O.Turaqulova,
Y.Shirinova, M.Yo'ldosheva.

Mazkur to'plam matni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2025-yil 2-iyundagi 10-sonli majlisida muhokama qilinib, nashrga tavsiya qilingan.

Izoh: Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflar o'zlari mas'uldirlar.

Следовательно, Дом в толстовском произведении – это такое основополагающее жизненное начало, которое оставляет свой «след» в судьбе человека, определяет его биографию. С точки зрения текстообразования Дом выступает в смыслопорождающей роли.

Идеи об «идеальном доме» в творчестве Толстого будут развиваться и в последующих произведениях писателя: попытка создания счастливого семейного мирка в «Семейном счастье» и изображение целой галереи «портретов» домов в «Войне и мире», «Анне Каренине» и т.д.

Литература

1. Бахтин М.М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. СПб.: Азбука, 2000. – 336 с.
2. Линков В.Я. Мир и человек в творчестве Л.Толстого и И.Бунина. М.: Изд-во МГУ, 1989. – 174 с.
3. Мураткина Е.Л. Лев Толстой и Чарльз Диккенс. Автореферат дис. ... д-ра филол. наук. СПб., 2007. – 48 с.
4. Осипова Э. Повесть «Детство» и восприятие раннего творчества Л.Н.Толстого американскими писателями /Л.Н. Толстой в 1850-е годы: рождение художника: Материалы международной научной конференции, проходившей в Тбилиси 4-9 июля 2002г. Тула, 2002. С. 9-17.
5. Толстой Л.Н. Детство. Отрочество. Юность /Толстой Л.Н. Собр. соч.: В 14-ти т. Т.1. М., 1951. - С. 3-329.

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2025/IZAU8505

ABDULLA KAHHAR'IN MAHALLE ADLI HİKÂYESİNDE İDEOLOJİK ÖZNELEŞME SÜRECİ

Gözde GÜNGÖR

*Dr. Öğretim Üyesi; Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Sinop -Türkiye.*

gozdegor@gmail.com

Orcid: 0000-0002-2634-6793

ÖZET

Edebî metinler yalnızca bireysel yaşantıların estetik temsili değil, aynı zamanda toplumsal ideolojilerin yeniden üretildiği, içselleştirildiği veya görünmez kılındığı yapılardır. Bu bağlamda edebiyat, birey ile toplum arasındaki ideolojik ilişkinin hem içeriksel hem biçimsel düzeyde takip edilebildiği bir alan sunar. Bu çalışma, Sovyet devri Özbek edebiyatında realist hikâyeciliğin güçlü temsilcilerinden biri olan Abdulla Kahhar'ın *Mahalle* adlı hikâyesini L. Althusser'in ideoloji kuramı çerçevesinde çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Mahalle adlı hikâyede, eşinin ölümünün ardından hayatla bağlarını koparan Hikmet dedenin yeniden toplumsal sorumluluk üstlenmesiyle başlayan dönüşümü merkeze alınır. Anlatıda, bireyin kolektif ihtiyaçlar ve gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla nasıl ideolojik bir özneye dönüştüğü gözler önüne serilir. Başlangıçta Hikmet dede edilgen biriyken mahalleliyle kurduğu ilişkileri, resmi kurumlarla teması ve sonunda mezarını iade etmesi gibi eylemleri sonucunda sosyalist toplumun yeniden üretimine katılan etkin bir özneye dönüşür.

Anlatı aynı zamanda bireyin devletin ideolojik aygıtlarıyla kurduğı ilişkiyi göstermeye de olanak sağlamaktadır. Aile, okul, mahalle ve basın gibi ideolojik yapıların, bireyi gönüllülük görünümü altında belirli toplumsal roller ve davranış kalıplarına yönlendirmesini Hikmet dedenin eylemleri üzerinden açıklamak mümkündür. Bu bakımdan *Mahalle*, bireysel bir iyileşme anlatısı olmanın ötesinde ideolojinin birey üzerindeki işleyişini hem içerik hem yapı düzeyinde görünür kılan bir anlatı örneğidir.

Anahtar Kelimeler: Abdulla Kahhar, Mahalle, Sovyet devri Özbek Edebiyatı, L. Althusser, ideoloji,

ABSTRACT

Literary texts are not only aesthetic representations of individual experiences but also structures in which social ideologies are reproduced, internalized, or rendered invisible. In this context, literature provides a space where the ideological relationship between the individual and society can be traced both in terms of content and form. This study aims to analyze *Mahalla*, a short story by Abdulla Kahhar—one of the leading realist writers of Soviet-era Uzbek literature—within the framework of L. Althusser's theory of ideology.

In the story, the transformation of Grandpa Hikmat, who becomes socially disengaged after the death of his wife, lies at the center. The narrative reveals how the individual becomes an ideological subject through collective needs and everyday practices. Grandpa Hikmat's initial passivity, his interactions with the neighborhood community, his contact with official institutions, and finally his decision to relinquish the grave he had prepared for himself symbolize his evolution into an active subject contributing to the reproduction of socialist society.

The narrative also allows for an examination of the individual's relationship with the state's ideological apparatuses. Institutions such as the family, school, neighborhood, and the press are shown to direct individuals into specific social roles and behavioral patterns under the guise of voluntariness. In this regard, *Mahalla* stands as an exemplary narrative that makes visible the operation of ideology upon the individual at both the thematic and structural levels.

Keywords: Abdulla Kahhar, Mahalla, Soviet-era Uzbek Literature, L. Althusser, Ideology.

Giriş

Toplumsal yaşamın sürekliliğini sağlayan en temel mekanizmalardan biri ideolojidir. Fransız Marksist düşünürlerden biri olan Althusser'e (2002: 12, 51) göre ideoloji, bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal koşullarla ilişkilerini doğrudan değil, bu koşulların hayalî temsilleri aracılığıyla kurmalarına imkân tanır. Bu hayalî temsil, bireyin içinde bulunduğu toplumsal düzeni doğal, zorunlu ve değiştirilemez olarak algılamasını sağlar. İdeoloji, bireyin kendisini belirli bir konumda tanımasını mümkün kılar; birey kendisini "özgürce" seçtiği fikirlerin taşıyıcısı sanırken, aslında bu fikirler ona toplumun ideolojik yapıları tarafından sunulmuş ve içselleştirilmiş fikirlerdir. Böylelikle birey, kendisini özne olarak deneyimlerken aynı anda ideolojik sistemin taşıyıcısı hâline gelir (Althusser, 2002: 56).

İdeolojinin bireyi özneleştirme süreci, bireyin belirli roller ve davranış kalıpları içine çağırılmasıyla işler. Bu çağrı, dışsal bir zorlamayla değil, bireyin kendi inançları ve değerleri doğrultusunda hareket ettiğini sanmasıyla gerçekleşir. Birey, ideolojik yapının kendisine sunduğu konumları içselleştirir ve bu konumlara uygun şekilde eylemde bulunur.

Özneleşme süreci, bireyin kendisini özne olarak kurması ve bu özne pozisyonunu doğal ve kaçınılmaz bir gerçeklik gibi yaşaması anlamına gelir. Bu noktada ideoloji, bireylerin toplumsal yapıyla kurduğu ilişkiyi görünmez bir biçimde düzenler.

Althusser'in (2002: 59) ideoloji kuramının ayırt edici yönlerinden biri, onun ideolojiyi yalnızca düşünsel bir sistem olarak değil, aynı zamanda "maddi pratikler bütünü" olarak tanımlamasıdır. Bireyler yalnızca belirli fikirlere inanmakla kalmaz, aynı zamanda bu inançları gündelik hayattaki davranışları ve alışkanlıklarıyla sürekli olarak yeniden üretirler. Düşünür bu durumu açıklarken bireyin "inandığı gibi davranması"nı değil, "davrandığı gibi inanması"nı vurgular (Althusser, 2012: 57). Bu noktada ideoloji, bireyin yalnızca bilinç dünyasında değil, eylemlerinde ve toplumsal ilişkilerinde de kökleşmiş bir gerçeklik hâline gelir. Örneğin, bir öğretmenin her sabah sınıfına girip öğrencilerini yoklaması, sadece bir idari işlem değil; aynı zamanda belirli bir düzenin, otoritenin ve kurumsal yapının ideolojik olarak yeniden kurulmasıdır. Aynı şekilde, bireyin ailesindeki rollerini yerine getirmesi ya da bir yurttaş olarak devlete bağlılık göstermesi de bir maddi pratik örneğidir. İdeolojinin başarısı da tam olarak burada yatar: bireyin kendisini özgür bir özne olarak kurduğu andan itibaren, sistemin yeniden üretimini gönüllü olarak üstlenmesi sağlanmış olur. Dolayısıyla ideoloji, bireyin dünyayı algılayış biçimini olduğu kadar, bu algıya göre nasıl yaşadığını da biçimlendiren kapsamlı bir toplumsal işleve sahiptir.

Bu sürecin temel araçları, devletin ideolojik aygıtlarıdır. Aile, okul, din kurumları, basın, kültürel yapılar, sendikalar, hatta sanat ve edebiyat bu aygıtlar arasında yer alır (Şimşek, 2021: 114). Bu kurumlar, bireylere doğrudan baskı uygulamak yerine, onları gönüllü itaat içine sokan yapılar olarak işler. Birey, bu kurumların sunduğu roller içinde kendisini özgür bir özne olarak kurar; fakat aslında bu özne konumu, ideolojik sistemin önceden belirlediği çerçevede tanımlanmıştır.

Fransız düşünüre göre ideolojinin en belirgin özelliklerinden biri ise kendisine hiçbir zaman "ideoloji" dememesidir. İdeoloji, birey tarafından açıkça fark edilmez; gündelik yaşamın doğal bir parçası olarak sunulur. Birey, içinde bulunduğu sistemi sorgulamaz; çünkü ona sunulan dünya tasarımı, kendi deneyimleriyle uyumlu ve anlamlı görünür. Bu anlamda ideoloji, görünmezliğiyle işler. Bireyin kendisini bir özne olarak kurduğu ve bu özneyi sorgulamadığı her durumda ideolojik yapı başarıyla çalışıyor demektir. Bu durum, ideolojinin yalnızca düşünsel değil, aynı zamanda maddi bir yapıya sahip olduğunu da gösterir. İnançlar davranışa dönüşür; birey, inandığı değerler doğrultusunda belirli pratikleri sürdürür ve bu pratikler, sistemin yeniden üretimini sağlar (Althusser, 2002: 64-65).

Sovyetler Birliği, bu ideolojik işleyişin tarihsel olarak en güçlü ve sistematik biçimde uygulandığı rejimlerden biridir. 1930'lardan itibaren tüm kamusal kurumlar – özellikle eğitim, edebiyat, sanat ve medya – sosyalist ideolojinin yaygınlaştırılması ve içselleştirilmesi amacıyla yeniden örgütlenmiştir. Sanat ve edebiyat, yalnızca estetik üretim alanı değil, bireyin sosyalist değerlerle

donatıldığı bir ideolojik aygıt hâline getirilmiştir. Bu dönemde oluşturulan “Sovyet insanı” (Homo-Soveticus) ideali; çalışkan, fedakâr, toplumcu ve itaatkâr bir özneyi hedeflemiş, bireyin yaşama dair bütün yönlerini ideolojik çerçeveye dâhil etmiştir (Özdemir, 2018: 104). Edebiyat da bu idealin taşıyıcısı olmuş; birey-toplum ilişkisi bu ideoloji ekseninde yeniden dizayn edilmiştir (Güngör, 2023: 209).

XX. yüzyıl Özbek edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Abdulla Kahhar, sade ve yoğun anlatımıyla tanınan, realist hikâyeciliğin güçlü bir temsilcisidir. Onun hikâyeciliğinde Rus yazar A. Çehov’un etkisi büyüktür (Mirzayev, 2005: 222). Mizah ve hicivden beslenen eserlerinde toplumsal gerçekliği yansıtan kahramanlar yaratmış, bireyin iç dünyası ile toplumsal yapılar arasındaki ilişkiyi derinlemesine incelemiştir. Yazarın II. Dünya Savaşı sonrası kaleme aldığı realist anlatılarından biri olan *Mahalle* adlı hikâyesini (Karimov vd, 1999: 276) ideolojinin birey üzerindeki işleyişini yansıtan bir anlatı olarak değerlendirmek mümkündür.

***Mahalle* Hikâyesinde İdeolojik Özneleşme Süreci ve Kurumsal Yapılar**

Abdulla Kahhar’ın *Mahalle* başlıklı hikâyesini, bireyin ideolojik özneye dönüşme serüveni olarak okumak mümkündür. Hikâye yaşlı bir çiftin günlük yaşamından kesitlerle başlar. Rohat Nine, evde soba başında otururken, eşi Hikmet dede torununun yırtık kitabını onarmaktadır. Aralarında geçen küçük bir diyalog sonrasında Rohat Nine uzanır ve kısa bir süre içinde, hiçbir belirgin hastalık belirtisi göstermeden hayata veda eder. Elli üç yıllık evliliğin ardından gelen bu ani kayıp, Hikmet dedenin ruh dünyasında büyük bir çöküntü yaratır. Cenaze sonrası tüm törenler yerine getirilir ancak dede, derin bir yalnızlığa gömülmeye başlamıştır. Fiziksel olarak zayıflar, içine kapanır ve yaşama olan ilgisini tümüyle kaybeder. Ailesi onu yeniden yaşama döndürmek için türlü yollar arar; torunları oyuncaklarını odasına taşır, oğlu şehir turuna çıkarır, gelini teyp getirir. Ancak bu çabaların hiçbiri, yaşlı adamın iç dünyasında oluşan boşluğu dolduramaz. Gün geçtikçe hayattan uzaklaşan dede, nihayet bir gün kaybolur ve mezarlıkta, kendisine kazdırdığı mezarda ortaya çıkar. Bu davranış, onun ölümle yüzleşmesinin ve yaşamından umudunu tamamen kestiğinin açık bir göstergesidir.

Ancak bu noktada mahalleliyle kurulan bir temas, anlatının kırılma noktasını oluşturur. Mahallenin doktoru, “sekiz kovalık bir semaver”e ihtiyaçları olduğunu dile getirir. Bu sözler, basit bir ihtiyacın ifadesinden ziyade Hikmet dedenin yeniden harekete geçmesini sağlayan toplumsal bir çağrı niteliğindedir. Dede, bu çağrıya derhal karşılık verir ve semaveri temin etmek için yoğun bir çaba içerisine girer. . Bu süreçte oğlundan para alır, dükkân dükkân dolaşp yardım ister. Nihayet semaver bulunur ve mahalle toplantısında takdim edilir. Böylece dede mahallelinin takdirine mazhar olmuştur.

Semaverin ardından mahallede ortak eşyaların temini ve yönetimi konusu gündeme getirilir. Eşyaların temini hususunda görev yine Hikmet dedeye verilmiştir. Yapılacak düğün, ziyafet ve törenlerde kullanılmak üzere gerekli eşyaların alımı ve dağıtımı onun sorumluluğuna bırakılır. Bu noktadan itibaren Hikmet dede, artık her gün kapı kapı dolaşarak para toplamaya, alışveriş yapıp kayıt tutmaya başlar. Temin ettiği eşyaları okulun deposuna kilitlemesi ise onun artık yalnızca bir mahalle sakini değil, kolektif yaşamın düzenleyici bir parçası hâline geldiğini gösterir niteliktedir.

Mahallelinin yaşam konforuna dair Hikmet dedenin sorumlulukları günden güne artmaktadır. Baharın gelmesiyle birlikte bu defa da şehirdeki ağaçlandırma faaliyetleri gündem olur. Bu esnada yerel bir gazetede mahalleye ilişkin yanlış bir bilgi yayımlanır. Durumu haber alan Hikmet dede, derhal mahallede dikilen fidanları tek tek inceleyip durum tespiti yapar ve bizzat gazeteye giderek yanlışlığı düzeltir. Böylece dede artık kamusal sorumluluğu üstlenen ve kurumsal iletişime giren etkin bir özne hâline gelir.

Hikâyenin sonunda mezar mevzusu yeniden gündeme getirilir. Mahallenin işleriyle hemhal olan Hikmet dede, artık bu mezara ihtiyacı olmadığına karar vermiştir. Bu sebeple mezarlık müdürlüğüne bir mektup yazarak kazdırdığı mezarı iade etmek istediğini bildirir (Kahhar, 2018: 99-106). Dedenin mezarı iade etme kararı, yalnızca fiziksel bir mekândan vazgeçmek değil, aynı zamanda ölümle kurduğu içsel bağın çözülmesidir. Artık Hikmet dede hayatı, geçmişin yasına gömülü pasif bir bekleyiş olarak değil; toplumsal sorumluluklarla şekillenen aktif bir varoluş alanı olarak yeniden kurgulamıştır.

Bir sabah dede ortadan kayboldu. Aranmadık yer bırakılmadı: dost-akraba, tanıdık-bildik, hatta acil servis hastanelerine bile başvuruldu, polise müracaat edildi. Her yer aranmıştı ama mezarlık akla gelmemişti — meğer dede mezarlıktaymış. Hikmet dede zaman zaman mezarlığa gider, ninesinin mezarının başında bir-bir buçuk saat oturur gelirdi; ama böyle ortadan kaybolduğu görülmemişti. Bu defa gittiğinde ninesinin mezarını ziyaret etmeyi bile unutmuş, onun yanına kendine mezar kazdırmıştı (Kahhar, 2018: 102).

Hikmet dedenin mezarını terk edip yeniden mahalle yaşamına katılması, onun yalnızca bireysel bir toparlanma sürecine girdiğini değil, aynı zamanda toplumsal düzenin sürekliliğini sağlayan ideolojik yapılarla yeniden bütünleştiğini gösterir. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde dedenin mahalle düzeyinde üstlendiği görevler, onu edilgen bir yas figüründen etkin bir özneye dönüştürür. Bu dönüşüm, bireyin ideolojik özneleşme sürecini anlamak açısından örnekleyici bir nitelik taşır. Althusser'e (2002: 65, 71) göre birey, belirli roller ve davranış kalıpları içine "çağrılarak" özneleşir. Bu çağrı, bireyin kendi arzularıyla örtüşen bir biçimde işler; birey, kendisini özgürce seçim yapan bir varlık olarak deneyimlerken aslında ideolojik sistemin taşıyıcısı hâline gelir.

Bu bağlamda Hikmet dedenin özneleşme süreci, mahalledeki somut ihtiyaçlar etrafında şekillenen çağrılarla başlamaktadır. Önce semaver ihtiyacının dile getirilmesi, ardından mahalle eşyalarının temini, son olarak da yanlış bir gazete haberinin düzeltilmesi sürecinde dede, topluluk tarafından

sürekli yeni görevler üstlenmeye çağrılır. Bu görevlerin her biri, onu giderek daha fazla kamusal alanda görünür ve sorumluluk sahibi bir figüre dönüştürür. Özellikle yerel gazetede çıkan haberin ardından yaşanan sahne, bu dönüşümün ideolojik anlamda tamamlandığını gösterir. Dede, mahallede dikilen fidanların durumunu ayrıntılı biçimde inceler, yanlışlığı tespit eder ve doğrudan gazete redaksiyonuna başvurarak düzeltme yapılmasını sağlar. Artık o yalnızca mahalle malzemelerinin sorumlu muhafızı değil, aynı zamanda bilgi üretiminde denetleyici rol üstlenen bir yurttaş konumundadır:

İlkbahar geldi. Şehirde ağaç dikme mevsimi başladı. Bu vesileyle bir gazete, geçen baharda hangi mahallelerin planı tamamlayamadığını, hangilerinin bu işte örnek olduğunu yazdı ve örnek mahalleler arasına “Yeni Mahalle”yi da kattı. Torunu bu haberi dedeye gösterip güldü, çünkü dikilen fidanların çoğu tutmamıştı. Dede çıktı, mahalleyi dolaştı, fidanları inceledi. Geçen baharda toplam bin yedi yüz altmış beş adet fidan dikilmişti; bunlardan yalnızca sekiz yüz altısı tutmuştu. Tutmuş olanlardan da yirmi iki tanesi kırılmış, sekiz tanesi çürük, dayanıksız ve ömrü kısa ağaçlar çıkmıştı. Dede bu bilgileri alıp doğruca gazete redaksiyonuna gitti, önce biraz çekinerek konuştu, ama sözünün geçtiğini fark edince sesini yükseltti. Gazete, ertesi günkü sayısında “Yeni Mahalle” hakkında yanlış bilgi veren muhabirine ceza verildiğini, muhabiri kandıran mahalle gönüllüleri sekreterine de uyarı yapıldığını ve aynı zamanda hatayı fark eden Hikmet dedeye teşekkür edildiğini duyurdu (Kahhar, 2018: 105).

Bu sahne, yalnızca bireyin etkinleşmesini değil, aynı zamanda Sovyet sisteminin inşa etmeye çalıştığı “çalışan insan” motifini (Elmacioğlu, 2019: 90) temsil eder. Sovyet ideolojisi, bireyi edilgin bir itaat nesnesi olarak değil, ideolojik yapılarla bütünleşmiş, üretken, bilinçli ve kamusal sorumluluk sahibi bir özne olarak tasavvur eder. Hikmet dedenin gazeteye müdahale etmesi, bu idealin somutlaştığı andır. Onun bilgiye dair müdahalesi, bireyin yalnızca ekonomik ya da fiziksel değil, bilişsel düzlemde de sistemin yeniden üretiminde rol aldığını gösterir.

Kuramın “devletin ideolojik aygıtları” olarak tanımladığı yapıların işlevi de metin boyunca belirginleşir. Althusser (2002: 33-34) hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler ve hapishaneleri baskı aygıtları olarak nitelerken dini müesseseleri, eğitim kuruluşlarını, basını, hukuki, siyasal, sendikal ve kültürel kurumları ise devletin ideolojik aygıtları olarak konumlandırır. Bu kuram çerçevesinde hikâyede geçen aile, okul, mahalle komitesi ve basını da bireyi görünmez biçimde yönlendiren ideolojik aygıtlar olarak değerlendirmek mümkündür. Hikmet dedenin torunlarıyla kurduğu bağ, okulun deposuna mahalle eşyalarını yerleştirmesi, gazeteye müdahalesi, hep bu aygıtlarla kurduğu dolaylı ilişkinin örnekleridir. Bu yapıların her biri, Hikmet dedenin davranışlarını belirli kalıplara yönlendirirken, dede tüm bu eylemlerini doğrudan bir baskı yoluyla değil, gönüllülük yanılsaması içinde gerçekleştirmektedir. Böylelikle bütün bu

pratikleri kendi seçimiyle gerçekleştirdiğini düşünürken, aslında ideolojik sistemin yeniden üretiminde işlevsel bir figüre dönüşmüştür.

Mahalle, bireysel çöküşün tasviriyle başlar; toplumsal bütünleşmeyle devam eder ve nihayetinde, sembolik bir geri dönüş ile taçlanır. Hikmet dedenin kendine mezar kazdırması ve daha sonra bu mezarı mezarlık idaresine iade etmesi ise anlatının ideolojik zirve noktasıdır: “Mezarlık müdürü ve mezarcılara duyurulur: kavak ağacının altına benim adıma kazılmış olan mezarı mezarlık idaresine teslim ediyorum, çünkü artık onu kullanmayacağım.” (Kahhar, 2018: 106). Bu eylem, Hikmet dedenin yaşamla yeniden kurduğu bağın yanı sıra, toplumla ve ideolojik sistemle kurduğu güçlü bağın da sembolik ifadesidir.

Sonuç

Abdulla Kahhar'ın *Mahalle* adlı hikâyesi, bireyin ideolojiyle kurduğu ilişkinin yalnızca içeriğini değil, aynı zamanda biçimsel işleyişini görünür kılan güçlü bir edebî örnek olarak değerlendirilebilir. Hikmet dedenin yaşadığı bireysel çöküş ve ardından gelişen toplumsal yeniden bütünleşme süreci, Althusser'in ideoloji kuramında tanımladığı özneleşme mekanizmalarının somut bir temsiline dönüşmektedir. Hikâye boyunca birey, dışsal bir zorlama olmaksızın, gönüllü katılım görünümlü çağrılar aracılığıyla ideolojik aygıtlarla bütünleşir; bu bütünleşme ise hem bilişsel hem pratik düzeyde gerçekleşir.

Anlatının en çarpıcı yönlerinden biri, özneleşme sürecinin dramatik olaylar ya da kahramanlık anlatıları üzerinden değil, gündelik yaşamın sıradan pratikleri ve bireyin olağan tepkileri aracılığıyla inşa edilmesidir. Hikmet dede bir savaş kahramanı ya da bir devrim figürü değildir; yalnızca mahallenin semaverini bulan, ortak eşyaları yöneten, gazeteye düzeltme yazan, yani ideolojinin mikro düzeyde yeniden üretimini sağlayan bir “gündelik özne”dir. Bu yönüyle hikâye, Sovyet edebiyatındaki idealize figürlerden farklı olarak daha sahici ve doğal bir özneleşme anlatısı sunar. Devletin ideolojik aygıtlarının (aile, okul, medya, mahalle yapısı vb.) bireyi yönlendirdiği savı, A. Kahhar'ın anlatısında deneyimsel bir hikâye aracılığıyla sahnelenmiştir. Bu sahnelenme, okuyucunun ideolojinin görünmez işleyişini fark etmesine olanak tanırken, aynı zamanda anlatının eleştirel derinliğini de artırır.

Bu bağlamda *Mahalle*, yalnızca Sovyet dönemi Özbek toplumuna dair bir portre çizmekle kalmaz; aynı zamanda ideolojinin birey üzerindeki işleyişini anlamaya yönelik edebî bir örnek metin işlevi de görür. Hikmet dedenin dönüşüm süreci, ideolojik özneleşmenin gündelik, sıradan, çoğu zaman fark edilmeyen ama etkili biçimlerini gözler önüne serer. Kahhar'ın bu kısa hikâyesini hem edebiyatın ideoloji kuramlarıyla nasıl kesiştiğini ve bu kuramların edebî düzlemde nasıl temsil edilebildiğini gösteren hem de edebiyat ile ideoloji arasındaki ilişkinin yalnızca tematik değil, yapısal düzeyde de takip edilebileceğini ortaya koyan bir anlatı olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynaklar

Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Elmacioğlu, E. (2019). "Sovyet-Rus Edebiyatının Şekillenme Sürecine Genel Bir Bakış". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 6 (1), 79-91.
- Güngör, G. (2023). "Sosyalist Realizm Çerçevesinde Mir Celal Paşayev'in Bir Gencin Manifestosu Başlıklı Eseri". *Yazıt*. 3(2), 209-224.
- Kahhar, A. (2018). "Mahalla", *Bemor*, Taşkent: Edebiyat Uçkunleri, 99-106.
- Karimov, N. vd. (1999). *XX Asr Özbek Edebiyeti Terihi*. Taşkent: Okituvchi.
- Mirzayev, S. (2005). *XX Asr O'zbek Adabiyoti*, Toshkent: Yangi Asr Avlodi.
- Özdemir, B. (2018). "Sovyetler Birliği'nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920'li ve 1930'lu Yılları". *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3(1), 103-111.
- Şimşek, I. (2021). "Louis Althusser'in İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları Adlı Çalışması Üzerine Bir Değerlendirme". *Medya Kültür*. 1 (1), 112-115.

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2025/LGDG7147

POEZİYANIN ÇOXNÖQTƏ İLƏ İŞARƏLƏNƏN LEKSİK VAHİDLƏRİNDƏ FORMAL QƏNAƏTİN ANLAMA MODELLƏRİ

Həsənova Könül Nəriman qızı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin dekanı

<https://ORCID.org/0000-0001-8795-252X>

konul.hasanova@adpu.edu.az

Xülasə. Konseptual təhlil prosesində adresantın bilik və təcrübəsini inikas etdirən poeziyanın çoxnöqtə ilə işarələnən leksik vahidlərində lingvistik qənaətin formal tipi meydana çıxır. Şeir dilinin geniş və ciddi lingvokulturoloji yöndə tədqiqi, qənaət qanununun təzahür səviyyələrinin öyrənilməsi, məndə buraxılmış leksik vahidlərin beyində əksi prosesinin araşdırılması xüsusi aktualıq kəsb edən məsələlərdəndir. Poeziyada lingvistik qənaətin çoxnöqtə ilə işarələnərək müvafiq leksik vahidlərin - sintaktik fiqurların buraxılması bir psixoloji hadisə kimi dəyərləndirilməli və dildə anlaşıma yaradan bir üsul, manera, üslubi hadisə kimi də qiymətləndirilməlidir. Poetik kontekstdə adresantın adresata ötürdüyü bədii informasiyanın çoxnöqtə duyğu işarəsi şəklində tədqiqi hər iki tərəfdə, yəni söz sənətkarı ilə oxucu arasında psixoloji hadisə təsəvvürünü yaradır və şeir nitqində çoxnöqtənin dilin təbii və qanunauyğun hadisəsi olduğuna, psixoloji gərginliklə bağlı yarandığına heç bir şübhə yeri qoymur. Psixoloji hadisə kimi şeir dilində çoxnöqtə ilə işarələnərək müəyyən leksik vahidlərin formalaşması şeir yaradıcılığının ən mühüm lingvistik atributlarından və adresantı dərindən düşündürməyə sövq etdirməklə bərabər, onun təfəkkürünü də inkişaf etdirir.

Açar sözlər: çoxnöqtə durğu işarəsi, psixoloji hadisə, konseptual təhlil prosesi, buraxılmış leksik vahidlər, beyində əksi.

Annotatsiya. Kontseptual təhlil jarayonida lingvistik xulosaning rasmiy turi she'riyatning nuqtalar bilan belgilangan leksik birliklarida paydo bo'lib, adresatning bilim va tajribasini aks ettiradi. She'r tilini keng va jiddiy lingvomadaniy jihatdan o'rganish, xulosa chiqarish qonunining namoyon bo'lish darajalarini o'rganish, matnda tushirib qoldirilgan leksik birliklarning miyada aks etish jarayonini tekshirish alohida dolzarb masalalardandir. She'riyatda lisoniy xulosani nuqtalar bilan belgilash orqali tegishli leksik birliklar – sintaktik figuralarning tushib qolishi psixologik hodisa sifatida baholanishi bilan birga, tilda tushuncha hosil qiluvchi usul, uslub, stilistik hodisa sifatida ham baholanishi kerak. She'riy kontekstda adresat tomonidan ko'p nuqtali emotsional belgi ko'rinishida adresatga yetkazilgan badiiy

V SHU'BA. MADANIY HAMKORLIKNING TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI: TIL VA ADABIYOT	
Бердин Азат Тагирович. ОБЩЕЕ И ОСОБЕННОЕ В ГЕНЕЗИСЕ УММЫ В ТЮРКСКИХ РЕСПУБЛИКАХ РОССИИ: ОПЫТ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ИСТОРИЧЕСКИХ СМЫСЛОВ	375
Gahrmanov Sabuhi Adil oglu. THE AIM OF AZERBAIJANISM AND DISSIDENTISM IN KHALIL RZA ULUTURK'S ARTISTIC CREATIVITY	388
Гайфуллина Миляуша Фаниловна, Абдуллина Лилия Бакировна. ПОЭТИКА ДОМА В РАННЕЙ ПРОЗЕ Л.Н. ТОЛСТОГО (НА МАТЕРИАЛЕ АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ТРИЛОГИИ «ДЕТСТВО», «ОТРОЧЕСТВО», «ЮНОСТЬ»)	396
Gözde GÜNGÖR. ABDULLA KAHNAR'IN MAHALLE ADLI HİKÂYESİNDE İDEOLOJİK ÖZNELEŞME SÜRECİ	405
Həsənova Könül Nəriman qızı. POEZİYANIN ÇOXNÖQTƏ İLƏ İŞARƏLƏN LƏKSİK VAHİDLƏRİNDƏ FORMAL QƏNAƏTİN ANLAMA MODELƏRİ	412
Ishonxanova Iroda Abduvaxitovna. ALEKSANDR BOROVKOV – ALISHER NAVOIY TADQIQOTCHISI SIFATIDA	419
Ebru KABAĞÇI. TÜRKİYE'DE EĞİTİM ALANINDA YAZILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERDE BAĞIMSIZ TÜRK CUMHURİYETLERİNE YÖNELİK İLGİNİN SEYRİ (2000–2025): AKADEMİK PERSPEKTİFTEN KÜLTÜREL BÜTÜNLEŞMEYE BİR BAKIŞ	427
Кожоева Гулжамал Жайлообаевна. ХИАЗМДУУ КАЙТАЛООЛОРДУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	439
Musayev Dəyanət Musa oğlu. BİRİNCİ TÜRKOLJİ QURULTAY VƏ TARİXİ MİSSİYASI	446
Mirzəzadə Rəqsanə. BİRİNCİ TÜRKOLJİ QURULTAYDA İŞTİRAK EDƏN ÖZBƏK NÜMAYƏNDƏLƏRİ	456
Гулноз Сатторова. МУСТАЙ КАРИМ: ШАХС ВА ИЖОД УЙЃУНЛИГИ	461
NərmİN Rəhİmovna. RƏŞAD NURİ GÜNTƏKİNİN “ÇALIKUŞU” ƏSƏRİNİN TƏHLİLİ	465
Юсупов Ильшат Фаритович. ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ЛАНДШАФТА НА МАТЕРИАЛЕ ЗАУРАЛЬСКИХ РАЙОНОВ БАШКОРТОСТАНА	471
Р.А. БАЗАРБАЕВА. КӨРКЕМ МƏТІНДІ ТАЛДАУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ КРЕАТИВТІ КОМПЕТЕНЦИЯСЫН ДАМУ	478
Inogamova Nargiza Shavkatovna. LINGVOKULTUREMALARNING TIL VA ADABIYOT TA'LIMI JARAYONIDAGI ROLI XUSUSIDA	482
Ranjiyeva Zilola. TILNING PARAMEOLOGIK FONDI	489
Musayeva Sarvinoz. YOZMA NUTQDA IMLOVIY XATOLAR: SABAB VA OQIBATLARI	490
Луана Саттарова, Фания Сулейманова. ПРОБЛЕМА «НЕВЫРАЗИМОГО» В ДНЕВНИКАХ 50-Х ГГ.	493

